

FUAT SEZGİN'İN ENDÜLÜS ARAP ŞİİRİYLE İLGİLİ MÜLAHAZALARI

Halil AKÇAY¹

Geliş: 05.07.2019 / Kabul: 12.12.2019

DOI: 10.29029/busbed.587531

Öz

İslam medeniyetinin Avrupa'ya taşınmasında önemli bir köprü vazifesi gören Endülüs, kuruluşundan sonraki ilk asırlarda ilmi ve kültürel alanda Doğu'nun takipçisi olmuştur. Edebî çalışmalarda da durum böyledir. Ancak toprakları üzerinde bir arada yaşayan din, dil, ırk gibi farklı unsurların müşterek kültürü neticesinde zenginleşerek miladi XI. asrın başlarından itibaren edebiyat alanında özgün ürünler vermeye başlamıştır. Başta şiir olmak üzere Endülüs edebiyatı, sonraları yüksek bir entelektüel seviyeyi yakalarken kendisine has ürettiği müveşşah ve zecel türü şiirlerle başta İspanya ve Fransa olmak üzere Batı şiirini etkileyecek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu özellikleriyle Endülüs şiiri, Arap edebiyatı tarihçilerini fazlasıyla celbeden bir konu olmuştur. Bu bağlamda önem arz etmesi münasebetiyle çalışmamızda bir bilim tarihçisi olarak Fuat Sezgin'in Geschichte des arabischen Schrifttums (GAS) adlı eseri özelinde Endülüs şiirini ele alışı ve konuya dair mülahazaları incelenmiştir. Çalışmamızda ayrıca Fuat Sezgin'in Endülüs Arap şiirini alma şekli, konu hakkındaki değerlendirmeleri, konuya çizdiği sınırlar ve konuya farklı yaklaşımları çerçevesinde Endülüs şiirinin özellikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Endülüs Arap Şiiri, Fuat Sezgin, GAS, Muvaşşah, Zecel.

FUAT SEZGİN'S THOUGHTS ON ENDULUS ARABIC POETRY

Abstract

Andalusia, which serves as an important bridge for the transportation of the Islamic civilization to Europe, was a follower of the East in the scientific and

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati. halilakcay@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1671-5073>.

*cultural spheres in the first centuries after its foundation. This is the case in literary studies, too. However, the Andalusian literature has been enriched as a result of the common culture of different elements such as religion, language and race that live together on its lands and from the beginning of the 11th century AC it started to give original products. After capturing a high intellectual level, Andalusian literature reached a level that influenced Western literature, especially Spain and France, with its unique “muwashah” and “zajal” poems. With all these features, Andalusian poetry attracted the attention of Arabic literature historians. In this context, Fuat Sezgin's study on Andalusian poetry were examined as a historian of science and its considerations on the subject in order to be of importance in this context. The main source of our study is Fuat Sezgin's masterpiece *Geschichte des arabischen Schrifttums (GAS)* which covers Arabic poetry extensively. In this study, Fuat Sezgin's view of science and history of science and the importance he gave to Andalusia are discussed and brief information is given about GAS. In addition, Fuat Sezgin's way of taking Andalusian Arabic poetry and his evaluations on the subject and the boundaries he draws on the subject and the different approaches to the subject are explained.*

Keywords: *Andalusia Arabic Poetry, Fuat Sezgin, GAS, Muwashah, Zajal.*

Giriş

Bir bilim adamı olarak çalışmalarının amacını “İslam topluluğuna mensup insanlara İslam ilimlerinin gerçeğini tanıtmak, benlik duygularını olumsuz etkileyen yanlış yargılardan onları kurtarmak ve ferdin yaratıcılığına olan inancı onlara kazandırmaktır” şeklinde ifade eden Fuat Sezgin, eserleri, söyleşi ve görüşleriyle bilim tarihine yeni bir boyut kazandırmıştır. Çalışmalarından, özellikle günümüz İslam dünyasına, unutmış olduğu bilimsel geçmişini anımsatmak, kaybettiği belleğini yeniden kazandırarak, bilimsel araştırma şevkini uyandırmak ve İslam alemine özgüven aşılama misyon edindiği anlaşılmaktadır. Bunu ona aşılama en büyük unsur ise günümüzde Batının ulaştığı bilim, kültür, medeniyet ve teknolojinin temelini Orta Çağ İslam bilim ve medeniyeti olduğu hususudur. Aynı şekilde Endülüs'ün İslam bilim ve medeniyetinin ana yurtlarının biri ve İslam medeniyetinin Avrupa'ya ulaşmasını sağlayan önemli faktör olması, Sezgin'in Endülüs'e özel ilgi göstermesini sağlamıştır. Bu bağlamda Fuat Sezgin, gerek yazdığı eserlerde gerek sunum yaptığı her platformda Endülüs'ü sıklıkla dile getirmiştir. Endülüslü bilim adamlarının, matematik, astronomi, geometri, tıp, mimarlık, kimya, felsefe, coğrafya, tarih, dil ve edebiyat, temel İslam bilimleri ve daha birçok alanda

yaptıkları çalışmalarını, icatlarını, bilime katkılarını büyük bir hayranlıkla ortaya koymuştur. Ona göre Müslümanların hem kendileri, hem de dünya medeniyeti bakımından en büyük faydalarından birisi İspanya'ya ayak basmalarıdır (Fazlıoğlu, 2004: 355-370; Sezgin, 2008: I/13-18).

Fuat Sezgin, günümüz Avrupası'nın temelini, aradaki unsurlar göz ardı edilerek doğrudan eski Yunan uygarlığı olduğu şeklindeki yaklaşımı ise çalışmalarında özellikle çürütmeye çalışmıştır. Nitekim günümüz dünya bilim tarihi anlayışının öne çıkardığı görüş, Batının, karanlık bir Orta Çağ döneminden sonra eski Yunan uygarlığının köklerinden yeniden doğarak Rönesans, Aydınlanma ve Bilim Devrimini gerçekleştirdiğidir. Oysa Yunan uygarlığını günümüzetaşyan hususlar, bilerek ya da bilmeyerek göz ardı edilmekte veya yeterince araştırılmamaktadır. Bin yıllık bir aradan sonra Batı biliminin eski Yunan uygarlığının küllerinden yeniden doğmuş olmasını kabul etmek ise bu zaman diliminde geçen gerçek manadaki bilim ve kültür havzalarına büyük bir haksızlıktır. İşin daha vahim yönü ise yalnızca Batı dünyasının değil onun dışında kalan coğrafyada da bu görüşün yaygın biçimde benimsenmesidir (Sezgin, 2008: I/13-18).

Fuat Sezgin'e göre günümüz dünyasının ulaştığı bilim ve medeniyet düzeyinde özellikle bilim ve teknoloji alanında başarılanlar, belli bir coğrafya ya da bir millete mal edilemez. Farklı tarihsel dönemlerin, farklı uygarlıkların akla ve bilgiye verilen öneme paralel olarak gelişen bir düşünce yapısının birikimidir. Doğusuyla batısıyla İslam medeniyeti de bilim ve teknoloji alanlarında büyük atılımlar gerçekleştiren ve bugün insanlığın ortak hafızasında yer etmiş önemli bilim adamları yetiştirmiştir. Tarihte İslamiyet'in ulaştığı her coğrafya, eğitim-öğretimin, bilimin, medeniyetin ve yüksek seviyede kültürün ulaştığı bir yer olmuştur. Bu manada Fuat Sezgin, Endülüs'ü, Doğu İslam medeniyetinin Batıya aktarılmasında önemli bir köprü olarak görmüştür. Batının bilim ve medeniyette ulaştığı her merhalede Orta çağ Endülüs kültür ve medeniyetin büyük etkisinin olduğunu her defasında vurgulamıştır. Ona göre Endülüs, İslam coğrafyasının geliştirdiği Grek, Mısır, Mezopotamya, Çin, Hint ve Fars kültür ve medeniyetinin Avrupa'ya intikalini de sağlamıştır. Bu süreçte Tuleytula'daki (Toledo) tercüme merkezinde yapılan faaliyetler neticesinde Arapça eserlerin İspanyolca ve Latinceye çevrilmesi, Avrupa'da Rönesans'ın doğmasını ve aydınlanma döneminin başlamasının temelini oluşturmuştur (Sezgin, 2008: I/95, 100, 153, 178; Dereköy, 2013: 144-160).

Sonuç olarak Endülüs, ilim, kültür, bilim ve edebiyatıyla Orta Çağa yaşattığı aydınlık dönemiyile günümüz Avrupa medeniyetine önemli ölçüde tesir

etmiş, 800 yıl boyunca İslam medeniyetini Avrupa'yla tanıştıran coğrafya olmuştur. Bu manada Endülüs, modern dönemin ulaştığı medeniyet zirvesinde İslam medeniyetinin büyük rolünün unutulmamasını her defasında dile getiren ve bunu amaç edinen Fuat Sezgin için odak noktası teşkil etmektedir.

1. Endülüs Arap Şiirinin Genel Özellikleri

İslam medeniyetindeki ileri düzey bilimsel birikimin Avrupa'ya taşınmasında önemli bir köprü vazifesi gören Endülüs, kuruluşundan sonraki ilk asırlarda daha çok fetih ve iskân faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Bundan dolayı kuruluşunun ilk dönemlerinde henüz ilmî ve kültürel alanda müstakil ürünler vermemiş, bu alanda Doğuda yapılan çalışmaları takip etmiştir. Aynı durum edebiyat alanında da kendini göstermiştir. Miladi XI. asrın başlarına geldiğinde ise toprakları üzerinde yaşayan farklı unsurların müşterek kültürü neticesinde Endülüs edebiyatı özgün ürünler vermeye başlamış ve Mulûku't-tavâif dönemine denk gelen dönemde yükselişinin zirvesine ulaşmıştır. Bu dönemde Endülüs için "Ediplerin Kâbesi" tabirinin kullanılması, bunu açıkça göstermiştir. (Râfi'î, t.y: II/250; Emîn, 2013: II/68-69, 80, 122; ez-Zeyyât, 1995: 228).

Endülüs'te şiir, sadece aristokrat bir tabakanın değil, yediden yetmişe, kadınıyla erkeğiyle herkesin ilgi duyduğu bir alan olmuştur. Çocukların eğitimlerinin ilk aşamasında şiirlerle tanışmaları, dolayısıyla şiirin Endülüs'te eğitim-öğretim müfredatında yer alması, şiirin Endülüs'te yaygın olduğunun hem sebebi hem sonucu olmuştur. Goldziher'inde ifadesiyle "şiirsel yetenek, Arapçanın geniş kullanım sahasının hiçbir bölümünde Endülüs'teki kadar çeşitli ve güçlü olmamıştır." (Goldziher, 1993: 149; Akçay, 2018: 31).

Endülüs şiiri 5/11. yüzyıl Mulûku't-tavâif dönemine gelene kadar şekil ve içerik açısından genel manada Doğu şiirinin uzantısıdır. Endülüslü şairlerin Doğu'daki meslektaşlarına benzetilmesi bunu göstermektedir. Nitekim Ebu'l-Ecreb Ca'vene, Endülüs'ün Ferezdak'ı (ö. 114/732); Ebu'l-Hattâr (ö. 130/747), Endülüs'ün 'Antere'si (ö. m. 614); İbn Gâlib er-Rusâfi (ö. 572/1177), Endülüs'ün İbnü'r-Rûmî'si (ö. 283/896) olarak meşhur olmuşlardır. Bu arada İbn Derrâc el-Kastallî (ö. 421/1030) ve İbn Hânî (ö. 362/973), Endülüs'ün Mutenebbî'leri (ö. 354/965); İbn Hafâce (ö. 533/1139), Endülüs'ün es-Sanevberî'si (ö. 334/945) ve İbn Zeydûn (ö. 463/1071) da Endülüs'ün el-Buhturî'si (ö. 284/897) kabul edilmiştir (Râfi'î, t.y: II/227-228; Şûndî ve Kurdî, 1970: 45; Akçay, 2018: 31).

Mulûku't-tavâif ise şiirde taklitten kurtulma çabalarının başlamış, Doğu şiirinden şekil ve tema yönünden tamamen bağımsız hale gelmeseler de özellikle temalarda yeni bir arayış içerisine girmişlerdir. Örneğin m. X. yy'dan sonra yerini ilmî meselelere bırakan kadın ve içki temaları bu dönemde yeniden işlenen temaların arasına dâhil edilmiş, siyasi tutumlardan dolayı özür ve bağışlanma temaları yaygınlık kazanmıştır. Taraflar arası çekişmeler, isyan hareketleri, kentsel rekabet ve son dönemlerde şehir mersiyeleri şiirin diğer temalardır. Endülüs'ün tabii güzelliklerini tasvir ise her dönemin değişmeyen teması olmuştur. "Muhdes (yenilikçi) ekol" olarak da adlandırılan taklitten kurtulma döneminin temsilcileri arasında İbn Zeydûn (ö. 463/1071), İbn 'Ammâr (ö. 477/1085), Mutemid b. 'Abbâd (ö. 487/1094), İbn Hamdîs (ö. 527/1133), İbn 'Abdûn (ö. 529/1134), İbn Hafâce (ö. 533/1139), Lisânuddîn İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374) ve Ebu'l-Bekâ er-Rundî (ö. 684/1285) gibi şairler vardır (Emîn, 2013: II/122-167; Şûndî ve Kurdî, 1970: 49-50; Özdemir, 2012: 271-277; Toprak, 1988: 158, 159; Akçay, 2018: 32).

Doğu'dan ve Batı'dan farklı din, dil, ırk, kültürlerin kesiştiği ve bunun neticesinde müşterek bir kültürün meydana geldiği bir toplumsal ortamın tesiri sonucu Endülüs şiirinin kendine has türleri de ortaya çıkmıştır. Nitekim Arapça hâkim dil olsa da bir arada yaşayan üç büyük din mensubu toplulukların konuştukları Arapça, Berberîce, İspanyolca, Portekizce, Lâtince, Fransızca, Katalanca gibi yedi dilin karışımından ortaya çıkan "Endülüs Acemiyyesi" (el-Lâtiniyye) adında yeni bir halk dili ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Endülüs'e has şiir türleri de vardır. Bunlar muvaşşaha ve zecellerdir. Klasik Arap şiirinin vezin ve kafiyesinden farklı olan ancak konuları aynı olan muvaşşaha, "gusn" denilen beyitlerden ve "kuff" denilen mısralardan oluşur. Genellikle musiki aletleri eşliğinde şarkı olarak okunur. Tartışmalar olsa da muvaşşahayı ilk kullanan edebiyatçının Mukaddem b. Mu'âfâel-Kabrî (ö. III/IX. yy) olduğu kanaati yaygınlık kazanmıştır. Muvaşşaha şiirler, fasih Arapça ile yazılmakla birlikte içinde Endülüs acemiyyesinden alınan ve kasidenin sonunda bulunan "harce" ya da "kuff" denilen bir kelime ya da bir cümle bulunur ('Înânî, 1980: 11-15; Koçak, 2001: 112; Aydın, 2006: XXXII/229-231).

Zecel türü şiir ise muvaşşahadan geliştirilmiş fakat fasih Arapça yerine daha çok mahalli lehçe olan Endülüs acemiyyesi kullanılmıştır. Bundan dolayı dil bilgisi kuralları önemsenmemiştir. Zeceller eğlence amacıyla yazılır ve musiki araçları eşliğinde koro halinde söylenirdi. Zecelin ilk temsilcisi İbn Kuzmân (ö. 564/1068) olarak bilinir. İbn 'Abdirabbih (ö. 356/967) ve er-Ramâdî (ö. 412/1021) de zecelin önemli temsilcileridir (Yıldız, 2013: XLIV/176-177).

Bütün bu özellikleriyle Endülüs edebiyatı, Arap edebiyatı tarihçelerini fazlasıyla celbeden bir konu olmuştur. Bu bağlamda makalemizde Arap edebiyatını geniş bir şekilde ele alan Fuat Sezgin'in şaheser eseri *Geschichte des arabischen schrifttums* (GAS) adlı eserinde genel hatlarıyla Endülüs Arap edebiyatı ele alınacaktır. Müellifin konuyu ele alma şekli, değerlendirmeleri, konuya çizdiği sınırlar ve konuya farklı yaklaşımları çerçevesinde Endülüs Arap edebiyatının özellikleri ortaya konulacaktır. Söz konusu çalışmamızda verilen bilgiler, *Geschichte des arabischen Schrifttums* (GAS)'ın *Târîhu't-turâsi'l-'Arabiyye* adıyla yapılan Arapça tercümesinden yararlanarak verilmiştir.

2. *Geschichte Des Arabischen Schrifttums* (GAS)'a Genel Bir Bakış

İslam bilim ve medeniyet tarih literatürünü kapsamlı bir şekilde ele alan *Geschichte des arabischen Schrifttums* (GAS), İslam bilim tarihi açısından önemli bir başvuru eseridir. Bu eser, Frankfurt'ta yürütülen geniş kapsamlı araştırma ve yayın projesinin ürünüdür. Fuat Sezgin, bu eserini oluştururken Avrupa, Güney Afrika, Ortadoğu ve Hindistana'a kadar yaklaşık altmış ülkenin kütüphanelerini gezdiği ve dört yüz binden fazla yazma eseri incelediğinden bahsetmiştir (Sezgin, 1991: I/14; Turan, 2015: 71; Yılmaz, 2009: 20). Bu da eserin büyük bir araştırmanın ürünü olduğunu göstermektedir. Almanca olarak yazılmış ve yazarı tarafından tamamlanmayan şekliyle toplam yedi cilt olup önce 430/1038 yılına kadar (V/XI. yüzyılına) kadarki dönemi içine alan ilk dokuz cildi Almanya Leiden'de 1967-1984 yıllarında yayımlanmıştır. Kalan ciltlerin tamamı da farklı tarihlerde yayınlanmıştır. *Geschichte des arabischen Schrifttums*'in ilk sekiz cildinin Arapça tercümesi ise "*Târîhu't-turâsi'l-'Arabi*" adıyla farklı mütercimler tarafından ve farklı zamanlarda yapılmış olmuş muhtelif yerlerde ve farklı tarihlerde (1977-1988) neşredilmiştir (Baliç, 1996:XIV/37).

Fuat Sezgin, başlangıçta Carl Brockelmann'ın *Geschichte der arabischen Litteratur* (GAL) adlı eserine bir ek olarak tasarlamış ancak daha sonra fikrini değiştirmiş ve ondan da faydalanmakla birlikte tamamen yeni ve müstakil bir eser hazırlamaya karar vermiştir. Kitabın konu kapsamı da genişleyerek Arapça yazmaların basit bir bibliyografik dökümü olmaktan çıkmış ve bir İslâmî ilimler tarihine dönüşmüştür (Baliç, 1996:XIV/37-38).

Orijinal dili Almanca olup ilk cildi 1967 yılında yayınlanan eser, yayımlandığı tarihle birlikte ciltlerine göre şu konuları içermektedir (Baliç, 1996:XIV/38):

1. Cilt: Kur'an bilimleri, hadis, tarih, fıkıh, tasavvuf (1967).

2. Cilt: Şiir (1975).
3. Cilt: Tıp, eczacılık, zooloji, veterinerlik (1970).
4. cilt: Simya, kimya, botanik, tarım (1971).
5. cilt: Matematik (1974).
6. cilt: Astronomi (1978).
7. cilt: Astroloji, meteoroloji ve ilgili alanlar (1979).
8. cilt: Lügatbilim (1982).
9. cilt: Gramer (1984).
10. cilt: Matematiksel coğrafya ve haritacılık-I.
11. cilt: Matematiksel coğrafya ve haritacılık-II.
12. cilt: Matematiksel coğrafya ve haritacılık-haritalar cildi.
13. cilt: Matematiksel coğrafya ve haritacılık-yazarlar cildi
14. cilt: Beşeri coğrafya-I.
15. cilt: Beşeri coğrafya-II.
16. cilt: Edebiyat-I: Şiir, hitabet, şiir kitapları.
17. Cilt: Edebiyat-II: “Edeb” ve “eğitim”.

3. Fuat Sezgin’e Göre Endülüs Arap Şiiri

Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums (GAS)* adlı eserinin ikincicildinbeşinci cüzünde yaklaşık 70 sayfayı Endülüs Arap şiirine ayırmıştır. Burada Endülüs Arap şiirinin tarihsel sürecine değindiği gibi şekil, üslup ve muhteva açısından bazı değerlendirmelerde bulunmuştur.

3.1. Konuyu Ele Alış Şekli

Fuat Sezgin, Endülüs şiirini, söz konusu eserinin ikinci cildinin beşinci cüzünde “Endülüs Şairleri” başlığında Endülüs şiirine dair bir mukaddime yazmıştır. Burada Endülüs şiirine dair genel malumatlar verilmiştir. Endülüs’e şiirin hangi dönemde girdiği, Endülüs şiirinin Doğu İslam coğrafyasıyla münasebeti ve Batı şiirine etkisi, Endülüs şiirinin etkisi üzerine yapılan tartışmalar ve müellifin bu tartışmalara yaklaşımı ve tespitleri gibi konular yer

almaktadır. Sekiz sayfalık mukaddimeden sonra Endülüs şairlerini ihtiva edenve aşağıda isimleri ve müellifleri verilen on dört tabakatkitabı zikredilmiştir:

1. Kitâbun fî tabakâti'l-kuttâbbi'l-Endelus: Ebû 'Abdillâh b. Mûsâ el-Akûştî en-Nahvî (ö. 307/919).

2. Kitâbutabakâti'ş-şu'arâ' bi'l-Endelus: 'Usmân b. Rabî'a (ö. 310/922).

3. Kitâbun fî şu'arâ'i'l-Endelus: 'Usmân b. Sa'îdHurkûs el-Kinânî (ö. 320/932).

4. Kitâbu'ş-şu'arâ' mine'l-fukahâ' bi'l-Endelus:İbnEbi'l-FethEbû 'Âsım Muhammed Kâsım b. Nusayr (ö.338/950).

5. Kitâbun fî şu'arâ'i'l-Endelus: Ebû Muhammed Muhammed b. 'Abdirra'ûf el-Ezdî (ö. 343/954).

6. Ahbâru'ş-şu'arâ'bi'l-Endelus: Muhammed b. Hişâm b. Sa'îd el-Hayr (ö. 350/961).

7. Abbâsî şairlerini ihtiva eden es-Sûlî'nin eserine mukabil olsun diye II. Hakem'in isteğiyle Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Muhammed İbnu'-s-Saffâr (ö. 352/963) tarafından yazılan ve Endülüs Emevileri şairlerini ihtiva eden tek ciltlik bir mecmua.

8. Kitâbun fî şu'arâ'i'l-bîre: Ebu'l-KâsımMutarrif b. 'îsâ el-Gassânî (ö. 357/968).

9. Kitâbun fî tabakâti'l-kuttâbbi'l-Endelus: el-Ahbârî Seken b. Sa'îd.

10. Kitâbuahbâri (ya databakâti) şu'arâ'i'l-Endelus: Ebu'l-Velîd 'Abdullâh b. Muhammed b. el-Faradî el-Ezdî (ö. 403/1013).

11. Ahbâruşu'arâ'i'l-Endelus: 'Ubâde b. Mâi's-Semâ' (ö. 421/1030).

12. Yetîmetu'd-dehr fî mahâsini ehli'l-'asr: EbûMansûr 'Abdulmelik b. Muhammed es-Se'âlibî (ö. 429/1038).

13. el-Mutribmineş'âriehli'l-Magrib: Ebu'l-Hattâb 'Umer b. el-Hasan b. Dihye el-Kelbî el-Endelusî (ö. 633/1235).

14. Kitâb'l-hulleti's-siyerâ': Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh b. el-Ebbâr (ö. 658/1260).

Fuat Sezgin, yukarıdakitabakat kitaplarını, önce isimlerini vererek zikretmiştir. Sonra müelliflerini ve sonra eseri veren kaynak kitapları zikretmiştir. GAS'da verilen tabakat kitaplarının müelliflerine ait bir başlık açılmışsa geçtiği

yerin sadece sayfa numarası belirtilmiştir. Ayrıca esere ait varsa yazma nüshaların bulunduğu kütüphanenin ismi ve kayıt numarasının verildiği gibi bazı eserlerin tahkik bilgisine de yer verilmiştir. Tabakat kitaplarından sonra Endülüs'e taalluk eden edebiyat ve belagat kitaplarından seçme bir liste verilmiştir. Bunların sayısı da on üç tanedir:

1. el-Lafzu'l-muhtalamin belâgati kuttâbi'l-Endelus: Ebu'l-Kâsım 'Ubeyd el-Ceyyânî.

2. Kitâbu'l-hadâik: Ebû 'Umer Ahmed b. Muhammed b. Farac el-Ceyyânî (ö. 367/978).

3. Ebûîshâkİbrâhîm b. Muhammed eş-Şarkî'ye (ö. 392/1002) ait bir şiir mecmuası.

4. Dîvânunfi'l-vesâik: Ebû 'Amr Ahmed b. Sa 'îd el-Hemdânî (ö.399/1009).

5. Kitâbu'l-hamâm: Ziyâdetullâh b. 'Alî et-Tubnî (ö. 415/1024).

6. Kitâbu't-teşbihâtmineş'âriehli'l-Endelus: Ebû 'Abdillâh Muhammed b. el-Huseyn b. el-Kennânî et-Tabîb (ö. 420/1029).

7. Risâletu't-tevâbi' ve'z-zevâbi' ya da Şeceretu'l-fukâhe: Ebû 'Âmir Ahmed b. 'Abdilmelik b. Şuheyd (ö. 426/1035).

8. Hânûtun 'attâr: Ebû 'Âmir Ahmed b. 'Abdilmelik b. Şuheyd (ö. 426/1035).

9. Kitâbu'l-ferâidfi't-teşbihimine'l-eş'âriEndlesuiyye: Ebu'l-Hasan 'Alî b. Ebi'l-Huseyn el-Kurtubî (ö. 430/1039).

10. Kitâbu'l-bedî' fi fasli'r-rabî' (ya da vasfi'r-rabî'): 'Ubâde b. Mâi's-Semâ' (ö. 421/1030).

11. Matmahu'l-enfus ve mesrehu't-teennus fi mulehiehli'l-Endelus: EbûNasr el-Feth b. Muhammed b. Hâkân el-Kaysî (ö. 535/1140).

12. Kitâbu't-teşbihât: Ebû'Âmir Muhammed b. Ahmed es-Sâlimî (ö. 559/1164).

13. 'Unvânu'l-murkisâtve'l-mutribât: Ebu'l-Hasan 'Alî b. Mûsâ el-Endelusî(ö. 685/1286).

Tabakat kitapları listesi ve kitap seçkisinden sonra Endülüs'te Merîde ve Batalyevs'e yaklaşık 60 yıl hüküm süren Mervaniler döneminin şairlerinden

başlayıp beylikler dönemini ifade eden Mulûku't-tavâif döneminin başlarına kadar (430/1040'a kadar) yaklaşık yüz şair ele alınmıştır. Son olarak “Kadın Şairler” başlığı altında yine 430/1040'a kadarki dönemde meşhur olmuş 6 kadın şair ismi verilmiştir (Sezgin, 1991: II/34-88).

Sezgin, şairlerin hayatını verirken künye, lakap ve isimle birlikte, biliniyorsa doğum ve vefat tarihlerini, doğum yerini de vermiştir. Şairlik yönü dışında bilinen diğer yönleri de atf yapmaktadır. Örneğin İbnu'l-'Attâr'dan bahsedince onun Maliki fakihlerinden venahivci, matematikçi, edip olduğunu da belirtmiştir (Sezgin, 1991: II/85).

Sezgin'in, Endülüs muvaşşahlarını ifade ederken bazen “Endülüs Arap muvaşşahaları” tabirini bazen de “Arap ve İbermuvaşşahaları” (Sezgin, 1991: II/22-27) tabirini kullanması, muvaşşahaların oluşumunda Yarımada'nın farklı unsurlarının katkı ve etkisine dikkat çekmiş olması muhtemeldir.

3.2. Fuat Sezgin'in Konuya Yaklaşımı

Fuat Sezgin'in, Endülüs şiirini ele alırken temel yaklaşımı, Endülüs'te yaşayan Arap ve yerli unsurların şiir konusunda bir etkileşim içerisinde oldukları ve Endülüs şiirinin Batı şarkı tarzlarından “troubadour”ları² şekil yönünden etkilediği konusudur. Fuat Sezgin'in bu konuda yaklaşımı, MustafâSâdik er-Râfi'î, Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve Ahmed Emîn gibi Arap edebiyatı tarihçilerinin verdiği bilgilerle örtüşmektedir (Râfi'î, t.y: II/294; Emîn, 2013: II/84-85, 122; ez-Zeyyât, 1995: 228-229).

Sezgin, Endülüs'e has olan muvaşşah ve zecel türlerinin kaynağı konusunda Batılı araştırmacıların ortaya attıkları tezleri ortaya koyduktan sonra çelişkili gördüğü yerlerde değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu konudaki tartışmalara geçmeden önce şiir ve gramerin Endülüs'e girişi ile ilgili kısa bir malumat verdikten sonra Endülüs emir ve halifelerinin de birer şair oldukları hususuna vurgu yapmıştır. Arap şiirinin Endülüs'e girişinin, İslamifetihten yaklaşık yarım asır sonra olduğunu ve ilk dönem hükümdar ve yöneticilerin aynı zamanda Endülüs'ün ilk şairleri olduklarını belirtmiştir. Bilinen en eski şairin, Ebu'l-EcrebCa'vene b. es-Samme el-Kilâbî (ö. 138/757) olduğunu belirttikten sonra İbn Hazm'ın onu Ceriz ve Ferezdak gibi şairlerin kategorisinde saydığını söylemiştir (Sezgin, 1991: II/19).

²Troubadour, özellikle 12. ve 13. yüzyılda Pireneler bölgesinde doğan ve daha çok Fransız ozanlarıyla meşhur olan şiirle müziğin iç içe kullanıldığı bir tarzdır. Geniş bilgi için bkz. Bayrav, 2008: 243-254.

Fuat Sezgin, Endülüs ilk dönem şairlerinin, Doğu'daki şair ve divanlarından haberdar olduklarını ve bu hususta İslam coğrafyasının Doğusuyla Batısının sürekli, etkili ve canlı bir irtibat ve etkileşim halinde olduklarını vurgulamıştır. Bu manada Fuat Sezgin deArap edebiyatı tarihçilerine katılarak ilk dönem Endülüs şiirinin Doğu'dan bağımsız olmadığı gibi bu durumun5/11. yy'a kadar devam ettiğini belirtmiştir(Sezgin, 1991: II/20).

Fuat Sezgin'in dikkatlere sunmak istediği bir husus da Endülüs şiirini ele alan kaynakların, Endülüs şiirini tam manasıyla ortaya koyamamalarıdır. Burada özellikle Müslüman Arapların yaptığı çalışmaları yetersiz kalmakla eleştirmiştir. Çalışmalarının yetersiz kalmalarını ise Mulûku't-tavâif dönemine ait şiir divanlarının kaybolması ve araştırmacıların bu dönemden çok az miktarda şiiri elde etmeleri gibi sebeplere dayandırmıştır. Ancak ona göre en önemli sebep, Endülüs şiirinin Batı müziğini (Troubadourları) şekilsel olarak etkilediği hususunun araştırmacıların dikkatini yeterince çekmemiş olmasıdır. Nitekim Arap şiirinin Batı şiirini etkilediği görüşü ile Endülüs Arap şiirinin Batı şiirinden etkilendiği görüşü günümüze kadar tartışılmalıdır(Sezgin, 1991: II/22). Burada Fuat Sezgin'in, Batı şiirinin kaynaklarından birinin Endülüs şiiri olduğunu kabul ettiği ve Arap araştırmacılarının bu görüşü dikkate almaları halinde daha ciddi çalışmaların ortaya çıkacağını savunduğu neticesi ortaya çıkmaktadır.

Fuat Sezgin'in üzerinde ehemmiyetle durduğu ve hakkında yapılan tartışmalara büyük yer verdiği konulardan biri de şiir türleri olarak Endülüs'e has kabul edilen Muvaşşaha ve zecel türü şiirlerdir. Onun verdiği bilgiler ışığında muvaşşaha ve zecellerin kökeni etrafında cereyan eden üç görüşü şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Muvaşşaha ve zecellerinsadece İspanyolca ya daFransızca, İtalyanca ve İspanyolca gibi Latin kökenli dillerden oluşan "Roman"diline borçlu olduğunu savunanlar.

Bunlar,M. S. Stern,bazı muvaşşahaların,özet durumdaki son beyitler olan "harce"lerinde³İspanyolca asıllı Arapça sözcükler bulunduğunu ortaya çıkarmasını delil olarak sunmuşlardır. Aynı şekilde 1948-1953 yılları arasında yayınlanan musta'ribe kafiyeli muvaşşahalar, tartışmanın seyrinde bir dönüm noktası olmuştur. AmericoCastro, WernerRoss, JulianRibera'nın da aralarında bulunduğu günümüz çoğu Batılı araştırmacılarEndülüs muvaşşaha ve zecellerinin, "Roman" kökenli olduğuiddiasına katılır olmuşlardır. Ancak

³Harce, muvaşşahın özeti durumundaki bölüm için kullanılan "kafle"nin son olanına verilen isimdir. Geniş bilgi için bkz. Aydın, 2006: XXXII/229.

“harce”ler arasında birçok konudaki uyumsuzluktan dolayı Roman şiiri ile Arap şiiri arasındaki irtibatı uzak görüp bu gruba katılmayan Margit Frenk Alatorre ve Pierre Le Gentil gibi bazı Batılı araştırmacılar da vardır (Sezgin, 1991: II/23-24).

2. Muvaşşaha ve zecel türü şiirlerin kökeninin Cahiliye Arap şiirine dayandığını savunanlar.

Fuat Sezgin'in de bir dereceye kadar katıldığı bu grubun görüşü, muvaşşaha ve zecellerin kökeninin, 2/8. yüzyıla ve hatta miladi 6. yüzyıla kadar da götürülebilen musammat şiir olabileceğidir. Bundan dolayı Fuat Sezgin'e göre muvaşşahanın mucidi, Mukaddem b. Mu'âfâ el-Kabrî olarak görünse de EbûNuvâs'ın divanının sonunda hezec ve remel bahirlerindeki bazı kasideler incelendiğinde Mukaddem'in, muvaşşahın mucidi olmadığı anlaşılacaktır (Sezgin, 1991: II/23).

3. Arap araştırmacıların büyük çoğunluğu ise kesin bir karar vermekten kaçındıkları gibi “harce”lerin İspanyolca olduğunu sadece bir iddia olarak kabul etmişlerdir. Bu konuda yapılan ihtilafları da kafa karıştırıcı olarak görmüşlerdir. Ancak Fuat Sezgin, musta'ribe (Arapçalaşmış) “harce”lerin ortaya çıkışından sonra Roman araştırmacılarının ortaya attıkları argüman ve varsayımları tartışacak Arap araştırmacılara ait kapsamlı ve yeterli bir araştırmanın henüz bulunmadığını da eklemektedir (Sezgin, 1991: II/24-25).

Fuat Sezgin, muvaşşaha ve zecellerin kökeni etrafında cereyan eden görüşleri serdettikten sonra onlar hakkında bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre musta'ribe“harce”lerin ortaya çıkışı, Endülüs Arap şiirinin temelinde ve troubadour şiirine etkisi hususunda bir şey değiştirmiş değildir. Nitekim edvar⁴ sahip Arap kasidesi musammat şiirle birlikte büyük olasılıkla miladi 6. yüzyıla kadar gitmektedir. Muhammes, müzdevic gibi yine devirlere sahip olan kasidenin başka çeşitleri ise 6. yüzyıldan ileri bir zamanda görülmüştür. Ayrıca Farsçanın en azından müzdevic türü şiirin formülasyonu üzerinde bir etkisinin olması da muhtemeldir. Bunların yanı sıra devirlere sahip şiirlerin bir türü olan Hint Şlokası⁵ (الشُّلُوكُ الهِنْدِي) da Araplar nezdinde 2/8. asırlarda

⁴ Edvar: makam tabirinin henüz kullanılmadığı İslâm Ortaçağı'ndamûsikinin iki ana unsurunu teşkil eden bir çeşit ses ve usul yapısıdır. Geniş bilgi için bkz. Uygun, 2002: XVI/97.

⁵Genellikle sekizer hecelik dört dizeden oluşan Hint edebiyatına özgü şiir türleri için kullanılan bir kavramdır. Bkz. Korhan Kaya, “Yaratılış İlahisi (Rg Veda, X, 129)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – coğrafya Dergisi*, Cilt 35, Sayı 2 (1991), s. 171; <https://www.seslisozluk.net/%C5%9Floka-nedir-ne-demek/> (erişim tarihi: 14.10.2019).

bilinmekteydi. Muvaşşahın kökeninin bu edvar sahibi şiirlere borçlu olduğu ihtimal dâhilindedir (Sezgin, 1991: II/25).

Fuat Sezgin'e göre 2/8. yüzyılda ya da en erken 3/9. yüzyılda Irak'ta bilinen bir kalıp, muvaşşaha şiirine kaynaklık etmiş olması ise ihtimal ötesi kesin bilgidir. Yine ona göre muvaşşahın Doğu'da bu gibi erken bir dönemde halk şiiri karakterini alıp almadığı henüz bilinmese de halk şiirinin, "mevaliyyâ" dedikleri ve devirleri olan şiirde 2/8. yüzyılda kesin olmasa da 3/9. asırda mevcut olduğu kati bilgidir. Buna göre edvar sahibi diğer halk şiirleri "mevaliyyâ"dan sonra ortaya çıkmıştır. Muvaşşaha ve "mevaliyyâ"ların başka şiir ve şarkıların içinde Doğu'dan Endülüs'e geldikleri hususu, ihtimal ötesidir. Bu manada Fuat Sezgin, şimdiye kadar Endülüs şiiri ile Fransız halk şairleri "troubadour"ların şiiri arasındaki ilişkiyi çalışan Roman araştırmacılarının, Doğu'daki edvar sahibi şiir ve şarkıların gelişimi üzerinde durmadıklarını bir eksiklik olarak görmüştür (Sezgin, 1991: II/26).

Fuat Sezgin, muvaşşaha ve zecellerin kökeninin Batı şiiri olduğunu savunanlara, tartışmanın seyrini değiştirecek aşağıdaki soruyu cevaplandırmalarını istemiştir (Sezgin, 1991: II/27):

"Endülüs Arap muvaşşahlarında mustaribe "harce"lerin ortaya çıkışı, Arap muvaşşaha ve zecel şeklinde olup yazıya geçirilmemiş sözlü Roma şiirinin varlığına yeterli bir delil midir?"

Fuat Sezgin, bu sorunun cevaplandırılmasında bazı noktaların dikkate alınmasını da istemiştir. Ona göre Endülüs muvaşşahalarının izlerinin Doğu'da var olduğundan ve yine Doğu'da edvar sahibi başka şiir türlerinin de var olduğundan hareket edilmelidir. Yine Endülüs, Doğu İslam devletleriyle kültürel ve ilmî olarak tamamen iç içe ve Doğunun etkisindeydi. Öbür taraftan unutulmamalıdır ki muvaşşaha ve zeceller mustaribe lehçe içinde değildir. Sadece bazılarının son beyitlerinde mustaribe lehçe vardır. Ayrıca İspanya ve Arapça konuşan bazı şairlerin, bilinmeyen bir sebepten dolayı o ana kadar Arapça olarak nazmedilen son beyitleri mustaribe lehçeyle nazmetme alışkanlıklarını, Endülüs halk şiirinin gelişiminde değerlendirmek gerekir. Bu durum, son beyitlerin ("harce"lerin) başka halkların daha önce var olan şarkılarından alındığı uzak ihtimal olmasa da bunun, Roman şiirinin Arap muvaşşah ve zecellerinden önce var olduğu anlamına gelmemektedir. Yine "harce"lerin de Endülüs Arap geleneğine dayanan Araplaşmış (mustaribe) halkların şarkılarından alındığı da uzak ihtimal değildir. Fuat Sezgin, bütün bu değerlendirmelerden sonra Roman şiiri araştırmacılarının Arap şiirinin troubadour şiirine etkisi konusunda şiddetli muhalefetlerini hafifletmeleri temennisinde bulunmuştur (Sezgin, 1991: II/27).

Sonuç

Çalışmamızda Fuat Sezgin'in Endülüs Arap şiiriyle ilgili mülâhazaları ele alınmıştır. Bunun yanında Fuat Sezgin'in, hayatı boyunca yaptığı çalışmalarda bilimi ön plana çıkardığını vurguladık. Buna göre o, çalışmalarında Avrupa medeniyetinin, ilimler alanında İslam medeniyetinin bir devamı olduğu görüşlerini savunmuş ve bunu da eserlerinde yazılı kaynaklara dayandırmıştır. Oryantalistlerin Yunan medeniyeti ile Avrupa medeniyeti arasında bilimsel ve düşünsel alanda bir eksik halka olduğu iddialarını, Müslüman bilim adamlarının özellikle Orta Çağdaki birikimlerini ortaya koyarak çürütmüştür. Bu arada Endülüs'e, Doğu İslam medeniyetiyle Batı arasında köprü olması münasebetiyle daha fazla ehemmiyet vermiştir.

Fuat Sezgin, İslam bilim ve medeniyet tarihini literal anlamda ve kapsamlı bir şekilde ele alan *Geschichte des arabischen Schrifttums* (GAS), özellikle Orta Çağ İslam coğrafyasında bilim adına yapılan etkinlikleri ihtiva ederken Endülüslülerin bilim, medeniyet ve edebiyat alanlarındaki çabalarına da büyük yer ayırmıştır.

Fuat Sezgin'e göre Endülüs'e şiir, fetihten yaklaşık yarım asır sonra girmiştir. İlk dönem hükümdar ve yöneticileri aynı zamanda Endülüs'ün ilk şairleridir. Yine ona göre Endülüs'ün bilinen en eski şairi, Ebu'l-EcrebCa'vene b. es-Samme el-Kilâbî'dir (ö. 138/757). Endülüs ilk dönem şairlerinin, Doğudaki şiirden etkilendikleri ve Doğuyla sürekli, irtibat halinde oldukları, ilk dönem Endülüs şiirinin 5/11. yüzyıla kadar Doğu'dan bağımsız olmadığı, Fuat Sezgin'in vurguladığı hususlardır.

Fuat Sezgin'nin dikkat çektiği hususlardan biri de Endülüs'ten çok az miktarda şiirin bize ulaştığı, bunun Mulûku't-tavâif dönemine ait şiir divanlarının kaybolması ve araştırmacıların bu dönemden çok az miktarda şiiri elde etmeleri gibi sebeplerinin olduğu ancak en önemli sebebin Endülüs şiirinin Batı müziğini (Troubadorları) şekilsel olarak etkilediği hususunun araştırmacıların dikkatini yeterince çekmemiş olmasıdır.

Fuat Sezgin, Batılı araştırmacıların, İspanyol şiirinin Endülüs muvaşşaha ve zecellerinin kaynağı olduğunu savunurlarken göz ardı ettikleri hususun, Endülüs şiirinin Doğu şiiriyle iltisak halinde olduğunu belirtmiştir. Ona göre bazı muvaşşaha ve zecellerin son beyitlerinde İspanyol asıllı mustaribe sözcüklerin bulunması, Latin kökenli Roman şiirinin Arap muvaşşah ve zecellerinden önce var olduğu anlamına gelmediği gibi Endülüs Arap şiirinin temelinde ve Batının troubadour şiir tarzına etkisi hususunda bir şey değiştirmiş değildir.

KAYNAKLAR

- AKÇAY, Halil (2018), Endülüslü Edip ve Şair İbnZeydün ve Divanı, Diyarbakır, Seyda Yayınları.
- AYDIN, Mustafa (2006), “Muveşşah”, DİA, İstanbul, TDV Yayınları, XXXII/229-231.
- BALİÇ, İsmail (1996), “Geschichte des arabischen Schrifttums”, DİA, İstanbul, TDV Yayınları, XIV/37-38.
- BAYRAV, Süheyla (2008), “Courtois: Aşk Anlayışında Arap Etkisi”, Marife Dergisi, 8. Yıl, 1. Sayı, Bahar, ss. 243-254.
- DEREKÖY, Sefa (2013), “Rönesans Aslında Reendülüsans mı?”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6. Cilt, 26. Sayı, Bahar, ss. 144-160.
- EMİN, Ahmed (2013), Zuhru’l-İslâm, Beyrut, el-Mektebetu’l-‘Asriyye.
- FAZLIOĞLU, İhsan (2004), “Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Üzerine”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 355-370.
- GOLDZİHER, Ignace (1993), Klasik Arap Literatürü, Azmi Yüksel, Rahmi Er (Çev.), Ankara, Vadi Yayınları.
- İNÂNÎ, Muhammed Zekeriyâ (1980), el-Muvaşşahâtu’l-Endelusiyye, Kuveyt, ‘Âlemu’l-ma’rife.
- KAYA, Korhan, “Yaratılış İlahisi (Rg Veda, X, 129)”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – coğrafya Dergisi, Cilt 22835, Sayı 2 (1991), ss. 167-181.
- KOÇAK, Yaşar (2001), “Endülüs Muvaşşahaları”, NüshaDergisi, 3. Sayı, 1. Yıl, Ankara, ss. 101-118.
- ÖZDEMİR, Mehmet (2012), Endülüs Müslümanları (Kültür ve Medeniyet), Ankara, TDV Yayınları.
- RÂFÎ’Î, MustafâSâdık (t.y.), Târîhu âdâbi’l-‘Arab, Kahire, Mektebetu’l-İmân.
- SEZGİN, Fuat (2008), İslamda Bilim ve Teknik, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- (1991),Târîhu’t-turâsi’l-‘Arabî, Çev: ‘ArefeMustafâ, Riyad,İmam Muhammed b. Suudİslam Üniversitesi Yayınları.
- ŞÜNDÎ, Hasan, ‘AlîKurdî (1970), “et-Taklîdfi’ş-şi’ri’l-Endelusî”, Câmî’etuâzâdi’l-İslâmiyye, Kerec, 3. Yıl, 9. Sayı, ss. 43-57.

- TOPRAK, Mehmet Faruk (1988), “Endülüs Şiirine Genel Bakış”, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 32, Sayı: 1-2, ss. 157-175.
- TURAN, Sefer (2015), Fuat Sezgin Bilim Tarihi Sohbetleri, İstanbul, Timaş Yayınları.
- UYGUN, Mehmet Nuri(2002), “Kitâbu'l-edvâr”, DİA, Ankara,TDV Yayınları, XVI/97-98.
- YILDIZ, Musa (2013), “Zecel”, DİA, İstanbul, TDV Yayınları, XLIV/176-177.
- YILMAZ, İrfan (2009), Yitik Hazinenin Kâşifi Fuat Sezgin, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları.
- ez-ZEYYÂT, Ahmed Hasan (1995), Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, Beyrut, Dâru'l-ma'rife.
- <https://www.seslisozluk.net/%C5%9Floka-nedir-ne-demek/> (erişim tarihi: 14.10.2019).